

IN MEMORIAM

EDWARD WILLIAM SAID (1935. – 2003.)

Edward William Said, jedan od najznačajnijih autora društveno-humanističkih krugova, preminuo je 25. rujna 2003. nakon dvanaestogodišnje borbe s leukemijom. Premda je svaka smrt, sasvim sigurno, tužna i bolna vijest, ona je i prigoda da se na život i djelo dotičnog pogleda u cijelosti.

Said je rođen 01. 11. 1935. godine u Jeruzalemu. Dvanaest godina poslije obitelj Said se odselila u Cairo gdje je Edward imao privilegiju ići u American School, potom u Victoria College. Njegov otac, kao palestinski kršćanin, odgajao je sina u viktorijanskom duhu koji je zahtijevao permanentno discipliniranje i lišenost prijatelja, a usamljenost je zamjenjivao književnošću s kojom će ostati prisan cijeloga života. 1951. godine Said odlazi u SAD, a dodatno obrazovanje stječe na Princetonu, te Harvardu, gdje je i doktorirao englesku književnost 1964. Godinu dana prije počeo je predavati na sveučilištu Columbia, a 1967. godine izlazi njegova prva knjiga: *Joseph Conrad i fikcija autobiografije*. Njegova druga knjiga Počeci preispitivanja je književne inspiracije.

Prijeloman događaj u Saidovu životu bio je šestodnevni rat iz 1967. On je „promijenio njegov život – prije tog događaja nije bio politički aktivan.“ (Ali, 2003) Otada je počeo obnavljati stare i začinjati nove veze u arapskom svijetu, ponajprije u Palestini i Egiptu; postaje članom Palestinskog nacionalnog vijeća (parlamenta u egzilu iz kojeg istupa 1991. godine). Izraelsko–arapskim problemom bavi se u knjizi *Pitanje Palestine* (1979.), ali i u mnoštvu članaka i eseja napisanima nakon tog datuma. Tariq Ali će u *Srazu fundamentalizama* (Ali, 2002:11) reći: „(...) snimao sam razgovor sa Edwardom Saidom u New Yorku. Složili smo se da je 1917. bila godina koja je definirala dvadeseto stoljeće. Za mene je formativni događaj bila ruska revolucija, za njega Balfourova deklaracija.“¹ Premda se Saidov stav o Palestini tokom godina mijenjao (od, recimo, potpore do radikalne kritike Arafata i naravi njegove vladavine) vrlo lako se može iščitati jasna nit, permanentan napor oko poštivanja ljudskih i građanskih prava te suprotstavljanja binarnim podjelama, zbog čega se Saidova intelektualna i jezična oštrica često hvatala kritike izraelske, ali i palestinske politike. To prijelomno razdoblje u Saidovu životu nas se tiče ponajprije jer se on baca na istraživanje odnosa Zapada spram onoga što se naziva Orijentom.

Rezultati tog grandioznog pothvata materijalizirani su u knjizi Orijentalizam, koji je „uspostavio g. Saida kao figuru enormnog utjecaja na američkim i evropskim sveučilištima.“ (Bernstein, 2003), te utrla put mlađem naraštaju postkolonijalnih teoretičara (Bhabha, Spivak, Suleri, Young, Brydon i dr.). Premda štampana po prvi put još 1978. godine i danas je temeljno djelo i polazišna točka svakog istraživanja odnošenja Zapada spram Orijenta. Da bi ušao dublje u samu stvar, Saidu je bilo prijeko potrebno proučiti klasične autore poput Silvestrea de Sacya, Ernesta Renana, Edwarda Williama Lanea, Williama Jonesa i dr.

¹ Arthur James Balfour (1848. – 1930.) je u svojstvu ministra vanjskih poslova Velike Britanije dana 2. 11. 1917 objavio poznatu deklaraciju (Balfour declaration), s kojom su se složile i druge sile Antante, da se u Palestini stvori nacionalni dom za Židove.

U svojoj bitnoj intenciji, u svim svojim knjigama, Said kritički preispituje i suprotstavlja se takozvanim binarnim podjelama na Nas i Druge („mi“ i „oni“), te kulturnom esencijalizmu. Svijet za njega nikada nije segmentiran i suprotstavljen u različitim taborima, već je uvijen, načinjen od brojnih, pojedinačnih i promjenjivih razlika. „(...) Sve kulture vrše upliv jedna u drugu; nijedna nije jedinstvena i čista, sve su hibridne, heterogene, izuzetno izdiferencirane i nemonolitne.“ (Said, 2002:32)

Geografsko i političko osvajanje Istoka potrebovalo je i svoju narativnu, znanstvenu i kulturnu stranu. Orijentalizam – kao znanstvena disciplina koja se javlja u 18. stoljeću – izraz je i potreba imperijalizma Zapada, znak euroatlantske prevlasti nad Istokom. Odnos Orijenta i Okcidenta nije tek odnos razlika, već odnos „moći, odnos dominacije, odnos različitih stupnjeva složene hegemonije“ (Said, 1999:12). Orijentalizam je zapravo autodiskurs Zapada o Orijentu, a takvo znanje ima manje veze s Orijentom nego što ima sa zapadnim svijetom. Zapad je predstavljao i stvorio Istok. U tom diskursu orijentalci su često svedeni na nepromjenjivu esenciju, a među njima ne postoje bitne razlike, bez obzira radilo se o Egiptu, Indiji ili Kini. Povezani su „s onim elementima u zapadnom društvu (delikventima, luđacima, ženama i siromašnima) kojima je zajednički identitet najbolje opisati kao žalosno otuđen.“ (Said, 1999:268) Prikazani su kao lakovjermi, lišeni energije i inicijative, odveć odani dodvoravanju, intrigi, lukavosti i bezobzirnosti. Lašci su, letargični i sumnjičavi, opiru se jasnoći, neposrednosti i plemenitosti i skloni su iracionalizmu. Njihov um inferiorniji je od zapadnjačkog uma i kao takvi „nemaju u sebi moć da znaju što je dobro za njih“ (Said, 1999:51). Stoga je gotovo dužnost Zapadnjaka da vladaju orijentalcima, jer oni jedini mogu znati što je dobro za njih.

Orijentalizam po svojim konzekvencama hoće govoriti o tome kako politički imperijalizam upravlja cijelim znanstvenim područjem, imaginacijom i znanstvenim institucijama. Upravo na tom mjestu nadovezuje se *Krivotvorenje islama* (Said, 2003).

Po prvi put objavljeno još 1981. godine, pa nakon petnaest godina ažurirano i djelomice revidirano, *Krivotvorenje islama* prikazuje način na koji slika i riječ kreiraju ljudski imaginarij. Said ispituje odnos američkih medija spram islamskog svijeta, no zaključci koje izvodi mogu se primijeniti i na zapadnoeuropske prilike, iako u manjoj mjeri – američki primjer je „čistiji“. „Za većinu Amerikanaca (...) grana kulturalnog aparata koja im isporučuje islam većinom uključuje televizijske i radijske mreže, dnevne novine i masovni tjedni tisak. Filmovi su, naravno, važni ako ni zbog čega drugoga onda zato što vizualni osjećaj povijesti i dalekih zemalja informira naš vlastiti koji često oblikuju filmovi. Za ovu moćnu koncentraciju masmedija može se reći da tvori javnu jezgru tumačenja, dajući stanovitu sliku islama i, naravno, odražavajući interese moći u društvu kako ih predstavljaju mediji.“ (Said, 2003:35)

Doduše, ne radi se o centraliziranom propagandnom aparatu, iako mnogo toga što proizvode mediji, pa čak i ugledni znanstvenici, jest propaganda, a nije, usprkos svemu, ni potpuno spontano ni potpuno slobodno. Kada istina nije izravno dostupna, ona nam se nadaje pomoću slika i ideja koje su posredovane i ograničene. Mediji se pridržavaju određenih pravila i konvencija, a upravo oni oblikuju građu. Ova latentna, unaprijed dogovorena pravila, svrstavaju određenu građu u „vijesti“ i „priče“, čime se ona prikazuje jednostrano i pojednostavljeno. Ne bi trebalo posebno naglašavati da su mediji korporacije u lovu za profitom i stoga imaju interes neke slike stvarnosti promovirati, a neke ne. To čine unutar političkog konteksta koji aktivira i čini učinkovitim nesvjesna ideologija koju mediji šire bez ikakve ozbiljne zadržke ili opiranja.

Kulturalno, prije Drugog svjetskog rata za islam u Americi nije bilo mjesta. Akademski stručnjaci istraživali su islam obično po tihim kutovima bogoslovlja. „Nije pretjerano reći da je prije iznenadnog rasta cijena OPEC-a početkom 1974. 'Islam' kao takav rijetko razmatran u kulturi i medijima. Čulo se za Arape i Irance, Pakistance i Turke, ali rijetko za muslimane.“ (Said, 2003:27) Drugi veliki događaj koji je od islama načinio vijest bila je tzv. islamska revolucija u Iranu – svrgavanje šaha Reze Pa-

hlavija, opsada američkog veleposlanstva u Teheranu i dolazak ajatolaha Homeinija i ulema na vlast. Bila je to velika pljuska američkoj imperijalističkoj politici. Konačno, danas nije potrebno govoriti u kojoj je mjeri islam top news nakon događaja od 11. rujna i rušenja tzv. Twin Towersa.

O muslimanima i Arapima se raspravlja gotovo isključivo u kontekstu isporučivanja nafte ili kada ih se smatra potencijalnim teroristima, a uz termin fundamentalizma javljaju se isključivo asocijacije u pravcu islama. U puno slučajeva islamu se pripisuju neobuzdani etnocentrizam, kulturalna pa i rasna mržnja, te snažno neprijateljstvo. Islamu se uvijek suprotstavlja Zapad, a ne kršćanstvo, jer postoji pretpostavka da je Zapad veći i da je nadišao fazu kršćanstva, svoje vodeće religije, dok je istovremeno svijet islama zaglibio u vjeru, primitivnost i nazadnost. Vrlo malo pojedinosti, ljudskosti i strasti arapsko-muslimanskog života ušlo je u svijest ljudi. „Islam“, dakle onakav islam kakav je predstavljen u masmedijima, čini se, obuhvaća sve značajke raznolikog muslimanskog svijeta, svodeći ih na posebnu zlonamjernu i nerazumnu bit. Umjesto analiziranja i razumijevanja, islam može biti samo najgrublji oblik mi-protiv-njih. Drugim riječima, krivotvorenje islama jednostrano je aktivnost koja sakriva ono što „mi“ radimo i, umjesto toga, naglašava ono što muslimani i Arapi jesu po svojoj vlastitoj izopačenoj prirodi.

Odnos kulture i imperijalizma Said također razmatra u knjizi *Kultura i imperijalizam* (Said, 2002) koja je u izvorniku izašla 1993. godine. Proučavanjem političkih, vojnih i ekonomskih činitelja i njihova suodnosa s obzirom na pojam imperijalizma bavili su se mnogi autori, ali se preko odnosa kulture i imperijalizma prelazilo šutke ili tek sporadično govorilo. Said pokušava nadoknaditi tu rupu u diskursu o imperijalizmu.

Said se ne bavi „više isključivo problemima muslimanskog svijeta nego širenjem zapadne kulture na cijelu periferiju i povijesnim iskustvom otpora imperiju. Drži naime da nije dovoljno naprosto konstatirati 'imperijalističku vokaciju' dominantne kulture bilo da je riječ o kulturi francuskih ili britanskih kolonizatora u 19. stoljeću ili pak o današnjoj američkoj kulturi. Te se dominantne kulture nisu nametale u 'kulturnoj pustoši'

nego su naprotiv potiskivale, negirale i uništavale vrlo žive i bogate lokalne kulture.“ (Kalanj, 2001:44) „Zanemariti, ili na neki drugi način odbaciti ta preklapajuća iskustva Zapadnjaka i Istočnjaka, tu međuzavisnost kulturnih polja u kojima su kolonizator i kolonizirani živjeli zajedno i međusobno se borili putem projekcija i suparničkih geografija, pripovijesti i historija – znači previdjeti ono suštinsko u svijetu prošlog vijeka.“ (Said, 2002:24)

Said se usredotočuje na analizu odnosa kulture i imperijalizma na primjeru tri imperija: „Engleska je imperija u klasi za sebe, veća, kolosalnija i nametljivija od svih drugih; Francuska se s njom takmičila gotovo dva puna stoljeća. (...) Amerika je postala imperija tokom devetnaestog vijeka, ali tek je u drugoj polovini dvadesetog, nakon dekolonizacije britanske i francuske imperije, postala sljedbenica svoje dvije velike prethodnice.“ (Said, 2002:27) Najprije valja primijetiti da za Saida imperijalizam nije stvar prošlosti, on nije nestao s procesom dekolonizacije, već je na djelu i danas. „Iako su fizički možda napustili svoje stare kolonije u Africi i Aziji, Zapadnjaci su ih na svojim ideološkim mapama zadržali ne samo kao tržišta, već i kao lokalitete kojima i dalje vladaju u moralnom i intelektualnom pogledu.“ (Said, 2002:75) Drugo, Said ne razmatra austrougarski, ruski, otomanski španjolski i portugalski imperij, no to ne znači da su vladavina Istambula nad arapskim svijetom, portugalska nad današnjim Mozambikom i Angolom, te španjolska prevlast u Južnoj i Srednjoj Americi bili bezazleni.

Budući da se usredotočio na moderne imperije Zapada devetnaestog i dvadesetog stoljeća, centralnu ulogu posvetio je kulturnoj formi romana koja je po njegovu mišljenju bila „od velikog značaja za stvaranje imperijalnih gledišta, referenci i iskustva. To ne znači da je samo roman bio važan; roman je za mene ono estetsko djelo čija je veza s ekspanzivnim društvima Britanije i Francuske naročito zanimljiva za proučavanje. Prototip modernog evropskog romana je Robinson Cruso, i nije slučajno što je tu riječ o jednom Evropljaninu koji za sebe stvara feudalno imanje na nekom dalekom, ne-evropskom otoku.“ (Said, 2002:11)

Koristeći se metodom takozvanog „kontrapunktnog“ čitanja, analizom i usporedbom različitih i odvojenih pisaca i knjiga, pokazuje da među njima postoje nevjerojatne sličnosti u odnosu spram Drugih. Said ne vjeruje da su umjetnici mehanički određeni ideologijom, klasom ili ekonomskom historijom, ali vjeruje da u velikoj mjeri učestvuju u historiji svojih društava, da donekle oblikuju i bivaju oblikovani tom historijom i svojim društvenim iskustvima. Premda Said govori o velikom broju autora, spomenut ćemo samo dva primjera: Josepha Conrada i Alberta Camusa, koji nam se čine posebno zanimljivima jer su obojica zarobljena u proturječju između univerzalnosti humanizma i podjela na „mi“ i „drugi“.

Detaljno iščitavajući Conradov roman *Srce tame*, Said dolazi do zaključka: „Iako je dobro shvatio da imperijalizam na jednom nivou predstavlja u suštini puku dominaciju i otimačinu zemlje, Conrad nije bio kadar da zaključi da se on mora jednom okončati kako bi 'urođenici' mogli da žive u slobodi od evropske dominacije; upravo je to njegovo tragično ograničenje.“ (Said, 2002:83) U pogledu djela Alberta Camusa, Said je mišljenja da ona prešutno ili nesvjesno predstavljaju opravdanje i ideološko uljepšavanje francuske vladavine u Alžiru. „Camus uglavnom zanemaruje ili previđa historiju, a to ne bi činio niti jedan Alžirac za koga je francusko prisustvo predstavljalo svakodnevnu primjenu moći.“ (Said, 2002:318) Said mu zamjera i gotovo neprimjetnost alžirskog okvira u kojem se radnja odvija, te anonimnost Arapâ na primjerima Arapa kojeg Mersault ubija u Strancu ili stanovništva koje umire u Kugi od istoimene bolesti.

Cjelokupni opus Edwarda Saida ne želi biti tek teorijska koncepcija – pogled na društvenu, kulturnu i političku situaciju koji se iscrpljuje u akademskim debatama i popunjavanju polica biblioteka. Bez pretjerivanja se „može tvrditi da se u većini Saidovih knjiga, (...) prepliću literarni, filozofski, kulturni i politički motivi organizirani oko centralne ideje – ideje otpora. Strategija antiimperijalnog otpora po Saidu podrazumijeva dva sukcesivna koraka: geografsku dekolonizaciju i kulturnu dekolonizaciju.“ (Savić, 2003) No borba protiv dekolonizacije se pokazala težom negoli se mislilo da će biti. Više nam nisu dovoljne arap-

ske „ljutite generacije“ koje je priželjkivao sirijski pjesnik Nizar Qabbani. Otpor mora biti globalan i općeljudski.

Boris Josipović

LITERATURA

Ali, Tariq (Nov-Dec 2003). Remembering Said. *New Left Review*.

Ali, Tariq (2002) *The Clash of Fundamentalisms*. London, New York: Verso.

Bernstein, Richard (27.09.2003.). Edward Said, Leading Advocate of Palestinians, Dies at 67. *New York Times*.

Kalanj, Rade (2001). Kulturni imperijalizam. Kritički pogledi Edwarda Saida. *Socijalna ekologija*, 10, (1-2):43-59.

Said, Edward William (1999). *Orijentalizam*. Zagreb: Konzor.

Said, Edward William (2003). *Krivotvorenje islama*. Zagreb: V.B.Z.

Said, Edward William (2002). *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.

Savić, Obrad. (09.10.2003.). Edvard Said: Razbaštinjeni intelektualac. *Zarez*, br. 114.